

W. M. Szewczenko

Instytut Pedagogiki Specjalnej i Psychologii im. Mykoły Jarmaczenki

Narodowa Akademia Nauk Pedagogicznych Ukrainy

Kijów, Ukraina

ORCID: 0000-0003-0119-3206

Główne aspekty pracy korekcyjnej i wsparcia psychologicznego niepełnosprawnych dzieci w Ukrainie w warunkach wojennych

Streszczenie

W artykule omówiono główne aspekty pracy resocjalizacyjnej i psychologicznego wsparcia dzieci niepełnosprawnych w Ukrainie w czasie wojny. Autor zauważa, że inwazja wojsk rosyjskich na Ukrainę na pełną skalę spowodowała poważny kryzys humanitarny w wielu częściach kraju i zmusiła miliony dorosłych i dzieci, w tym niepełnosprawnych, do opuszczenia swoich domów.

Wojna w Ukrainie radykalnie zakłóciła życie codzienne, poczucie bezpieczeństwa oraz doprowadziła do stresu i innych problemów, których konsekwencje mogą być niebezpieczne dla przyszłego zdrowia wszystkich dzieci. Autor artykułu opisuje główne kierunki i aspekty pracy specjalistów z dziećmi niepełnosprawnymi, które wyjechały w bezpieczne rejony. Wyszczególnia główne formy pracy i znaczenie zintegrowanego podejścia w rehabilitacji.

Artykuł podkreśla wagę i konieczność szkolenia specjalistów ds. rehabilitacji dzieci niepełnosprawnych w czasie wojny oraz opracowania ukierunkowanych wytycznych dla profesjonalistów i rodziców.

Słowa kluczowe:

dzieci niepełnosprawne, dzieci podczas wojny, zespół stresu pourazowego, rehabilitacja, korekcja

Wstęp

Ukraina przechodzi obecnie bardzo trudny okres. O świcie 24 lutego 2022 r. wojska rosyjskie ostrzelały z artylerii ukraińskie posterunki graniczne. W tym samym czasie w prawie wszystkich regionach kraju uderzono w ponad 40 celów infrastruktury wojskowej, również z powietrza. Następnie Rosja rozpoczęła zakrojoną na szeroką skalę inwazję na Ukrainę na całej długości wspólnej granicy od Ługańska do Czernihowa, a także z terytorium Białorusi i okupowanego Krymu. Inwazja jest częścią wojny rosyjsko-ukraińskiej prowadzonej przez Rosję od 2014 roku. Wywołało to kryzys humanitarny na obszarach, które znalazły się pod ostrzałem artyleryjskim oraz na tych, na których rozpoczęły się działania wojenne. Wojna w Ukrainie

zmusiła miliony ludzi do opuszczenia swoich domów, przyjęcia statusu uchodźców i przesiedleńców wewnętrznych. Uciekli przed niebezpieczeństwem na zachód kraju, a niektórzy szukali schronienia w innych państwach. Około połowa wysiedlonych to dzieci, z których część jest niepełnosprawna.

Główne zagrożenia

Sytuacja, w której dzieci niepełnosprawne są zmuszane do opuszczenia swoich domów, jest dla nich niebezpieczna w wielu aspektach: moralnym, psychicznym, fizycznym itp. W tym artykule postaramy się podkreślić i ujawnić główne zagrożenia.

Po pierwsze, podczas bombardowań ukraińskich osiedli głównym zadaniem ich władz, kierowników instytucji i rodziców jest ratowanie dzieci. Wiele instytucji, organizacji, ale także zwykłych ludzi próbuje zabrać dzieci w bezpieczne miejsca. Należy zauważyć, że na początku wojny w różnych szkołach z internatem, które musiały być ewakuowane, mieszkało prawie 100 tys. ukraińskich dzieci. Ponadto wiele osób, ratując swoje dzieci, przejmuje również opiekę nad tymi dziećmi, których rodzice zmarli lub zaginęli. Wiele z tych dzieci ma żyjących krewnych lub prawnych opiekunów, więc ich prawa muszą pozostać zachowane. Przeniesienie dzieci w bezpieczne miejsce nie powinno uniemożliwiać im dalszego komunikowania się lub opieki nad bliskimi. W żadnym wypadku nie wolno rozdzielać rodzin przez relokację lub ewakuację, zwłaszcza jeśli wychowują dziecko niepełnosprawne¹.

Drugim aspektem jest to, że wojna w Ukrainie w sposób zasadniczy zaburzyła poczucie bezpieczeństwa i doprowadziła do stresu, którego psychologiczne konsekwencje mogą być niebezpieczne dla zdrowotnych rokowań na przyszłość dzieci niepełnosprawnych. Traumatyczne doświadczenie może być przyczyną zespołu stresu pourazowego (PTSD)².

PTSD to bardzo ostra reakcja na trudną, stresującą sytuację, która zagraża życiu każdej osoby. Częstość występowania zespołu stresu pourazowego podczas sytuacji kryzysowej jest niska. PTSD zwykle zaczyna się ujawniać około sześć miesięcy po traumatycznym wydarzeniu. Jeśli jednak stresor ma silny, długotrwały efekt (na przykład przebywanie pod okupacją, ciągłe ostrzały i alarmy lotnicze itp.), wzrasta prawdopodobieństwo szybkiego rozwoju PTSD. Jednocześnie każde dziecko dotknięte działaniami wojennymi ma własne doświadczenia i reakcje, które są zupełnie normalne w odpowiedzi na zagrażającą sytuację zewnętrzną.

Należy zwrócić uwagę na objawy PTSD u dzieci:

- ciągłe wspomnianie minionych wydarzeń (obsesyjne wspomnienia, których dziecko może nie chcieć ujawnić dorosłemu), unikanie wszystkiego, co przypomina przeszłość;

¹ Źródło: *Wsparcie dla rodziców i dzieci w czasie wojny*, 2022

² PTSD (od ang. post-traumatic stress disorder) [przypr. red.]

- napięcie emocjonalne, przejawy agresji lub odwrotnie – apatia, depresja, odcieranie emocjonalne;
- zaburzenia snu, koszmary senne, które powodują, że dziecko budzi się w nocy; dzieci w wieku przedszkolnym i szkolnym mogą w nocy płakać;
- zwiększony poziom lęku, oczekiwanie nawrotu zdarzeń;
- upośledzona pamięć, uwaga, zdolność uczenia się;
- ciągłe odtwarzanie doświadczenia w zabawie u dzieci w wieku przedszkolnym i szkolnym;
- zachowania autodestrukcyjne (szczególnie u młodzieży: samookaleczenia, alkoholizm, odurzanie się).

Jednocześnie psychika dzieci i młodzieży ma ogromne zdolności regeneracyjne, szanse na powrót do zdrowia i samoregulację. Dzięki wsparciu bliskich i, jeśli to konieczne, psychologicznemu wsparciu specjalistów, dziecko, w tym niepełnosprawne, może za jakiś czas powrócić do normy psychicznej po traumatycznym przeżyciu.

Co należy zrobić:

- zapewnić (przywrócić) poczucie bezpieczeństwa;
- angażować dziecko w aktywność fizyczną (wychowanie fizyczne, taniec, regularne spacerowanie na świeżym powietrzu itp.);
- w jak największym stopniu przywrócić codzienną rutynę (nauka, jeśli to możliwe; wykonywanie określonych zadań; aktywność fizyczna; odpowiedni sen itp.); to daje dzieciom poczucie bezpieczeństwa, stabilizacji i nadziei na powrót do normalnego, spokojnego życia;
- dać dziecku poczucie jedności i wsparcia (zwłaszcza ze strony rodziców lub opiekunów): dziecko powinno wiedzieć, że wokół są bliscy ludzie i je kochają; ważny będzie tu również bezpieczny kontakt fizyczny – przytulanie się z bliskimi dorosłymi, trzymanie się za rękę itp.;
- słuchać dziecka, kiedy chce rozmawiać, odpowiadać na jego pytania;
- pozwolić dziecku na wyrażanie własnych emocji i uczuć (nie można powiedzieć „nie pamiętaj tego” lub „zapomnij o tym” – wręcz przeciwnie, ważne jest, aby dać możliwość wyrażenia siebie i własnych emocji);
- wyjaśnić dziecku, co się stało: prawdziwe informacje, odpowiednie do wieku słowa, ogólne zrozumienie sytuacji i przyczyn tego, co się stało, jest ważne i prowadzi do uzdrowienia;
- zaangażować dziecko w działalność społeczną: komunikację z rówieśnikami, wolontariat społeczny, grupę rówieśniczą itp.;
- kierować agresją dziecka i tworzyć zdrowe ramy behawioralne: chociaż dziecku może być trudno kontrolować emocje, musi zrozumieć, że nie można krzywdzić innych, słabszych lub zwierząt;
- zapewnić dziecku dostęp do profesjonalnej opieki psychologicznej/psychoterapeutycznej: eksperci odpowiedzą dziecku i rodzicom, jak radzić sobie z emo-

cjami, jak nauczyć się relaksować, jak kontrolować negatywne wspomnienia itp., co pomoże zapobiegać lub zatrzymać rozwój PTSD.

Ważne jest, aby zrozumieć, że jeśli zauważy się u dzieci oznaki, które mogą wskazywać na zespół stresu pourazowego, trzeba zasięgnąć pomocy specjalistów – psychologów i psychoterapeutów, aby zapobiec poważnym skutkom tych zdarzeń³.

Trzecim aspektem jest to, że z powodu wojny wiele dzieci przeszło traumatyczne przeżycia, często pozbawione podstawowych potrzeb – jedzenia, odpoczynku czy snu. Strona goszcząca takie rodziny lub dzieci, komunikując się z nimi, zwłaszcza z dziećmi niepełnosprawnymi, które doświadczyły sytuacji stresowej, musi kierować się określonym algorytmem nawiązywania kontaktu. Pomoże to uniknąć naruszania granic dziecka i „przywróci” poczucie bezpieczeństwa.

Oto kilka zasad, jak nawiązać kontakt z dzieckiem:

I. Etap „Znajomość”

1. Zejdź do poziomu dziecka (na przykład usiądź, aby fizycznie znajdować się na tym samym poziomie).
2. Opowiedz o sobie: jak się nazywasz, co robisz i w jaki sposób jesteś związany z dzieckiem (na przykład: „Mam na imię Maria, jestem wolontariuszką pomagającą rodzinom podczas ich pobytu w naszym mieście”).
3. Zapytaj, jak możesz się do niego zwracać (na przykład: „Jak masz na imię?”).
4. Wyjaśnij, jak długo będziesz z dzieckiem (na przykład: „Dzisiaj spędzisz tu noc, będę z tobą do przyjazdu autobusu, a potem pojedziesz dalej”).

II. Etap „Ocena potrzeb dziecka”

1. Zapytaj dziecko, jak się czuje.
2. Zapytaj je, czego teraz potrzebuje. Czy chce wody, jedzenia, do toalety? Czy nie jest mu zimno? Może dziecko jest chore i wymaga leczenia? Czy chce się bawić (może z innymi dziećmi, jeśli one też są z tobą)?

III. Etap „Poznawanie okolicy”

1. Pokaż dziecku pokój, w którym będzie: gdzie jest toaleta, łazienka, gdzie będzie spać, gdzie będzie można jeść, bawić się i tak dalej.
2. Wyjaśnij dziecku zasady pobytu (na przykład: „Zjemy kolację o 19:00 w tym pokoju, a wszyscy pójdziemy spać o 21:00”).
3. Opowiedz o miejscowości, w której przebywa dziecko (o swoim mieście, wiosce, innych cechach przestrzeni, które dziecko powinno znać).

IV. Etap „Wsparcie”

1. Powiedz dziecku, że jeśli chce mówić, jesteś gotowy go wysłuchać.
2. Zapytaj dziecko, o czym lubi rozmawiać.

³ Źródło: *Wsparcie dla rodziców i dzieci w czasie wojny*, 2022

3. Zapytaj je o tematy, których nie chce poruszać.
4. Zapytaj je, co lubi robić (na przykład, czy dziecko lubi rysować, rzeźbić, tańczyć, śpiewać, zbierać klocki itp.).
5. Powiedz dziecku, że jeśli czegoś potrzebuje, może się do ciebie zwrócić.

Jednocześnie istnieją tematy, których nie zaleca się podczas komunikowania się z dzieckiem:

1. Pytania o działania militarne, które dziecko widziało, jak się czuło, gdy słyhać było syreny, wybuchy i strzały.
2. Pytania o krewnych, którzy pozostali na polu walki.
3. Wchodząc w osobistą przestrzeń dziecka, pamiętaj, aby zapytać je, czy możesz wziąć je za rękę, przytulić, zanim to zrobisz.
4. Okazywanie nieszczerych emocji (ty również jesteś osobą, która ma własne przeżycia i, jeśli nie jesteś w nastroju, nie powinieneś „zmuszać się” do uśmiechu tylko dlatego, że masz przed sobą dziecko. Dzieci czują nieszczerość dorosłych, co może negatywnie wpłynąć na twoją relację z nimi).
5. Omawianie w obecności dziecka traumatycznych wydarzeń związanych z działaniami wojennymi.
6. Używanie wulgaryzmów w obecności dziecka.
7. Pytanie takie jak: „Jaki był twój dom?” lepiej zastąp: „Jak ci się podoba?” lub „Jaki byś chciał?”.

Należy pamiętać, że pytanie dziecka, zwłaszcza z niepełnosprawnością, o traumatyczne wydarzenia może prowadzić do negatywnych uczuć lub hysterii, co jest wysoce niepożądane i może powodować jeszcze więcej bólu. Lepiej, żeby dziecko opowiedziało o tym, gdy będzie gotowe⁴.

Czwartym aspektem jest to, że wojna w Ukrainie stała się poważnym wyzwaniem dla rodzin z dziećmi, na które nie były gotowe: niektóre rodziny zostały zmuszone do wyjazdu, inne – do zorganizowania bezpiecznych miejsc w swoich rodzinnych miejscowościach. Wojna przynosi straty, niepewność, strach i niepokój w życiu dzieci. Dzieciom zaburza się zwykłą codzienność i porządek życia. Zazwyczaj szukają poczucia bezpieczeństwa u swoich rodziców. Dlatego ważne jest, aby wyjaśnić dzieciom, co się dzieje i pomóc im przetrwać krytyczne sytuacje.

Jak rozmawiać o wojnie

Oto kilka wskazówek, jak podejmować rozmowy z niepełnosprawnym dzieckiem na temat wojny.

1. Podaj informacje odpowiednie do wieku dziecka i upewnij się, że nie wzbudza to w nim niepokoju

Dzieci od najmłodszych lat, nawet przedszkolaki, mają prawo wiedzieć, co dzieje się w ich kraju, ale dorośli również mają obowiązek chronić je przed niebezpiecznymi treściami. Porozmawiaj z dziećmi w zrozumiałym dla nich języku, poprzez bajki i opo-

⁴ Źródło: *Wsparcie rodziców i dzieci w czasie wojny*, 2022

wieści, w których np. Kozacy walczyli ze złem, bronili swojej ziemi („Kotygoroszkó”, „Czarodziejskie opowieści o Kozakach” itp.). W trakcie rozmowy obserwuj reakcje dziecka i bądź wrażliwy na jego poziom lęku. Jest to normalne, jeśli bardzo martwisz się tym, co się dzieje, ale pamiętaj, że dzieci lepiej odbierają sygnały emocjonalne od dorosłych, więc komunikując się z dzieckiem, staraj się kontrolować emocje. Zwróć uwagę, że wiele osób nie tylko w Ukrainie, ale na całym świecie, nalega, aby zakończyć wojnę.

2. Zadbaj o higienę medialną dziecka i umiejętność korzystania z mediów w czasie wojny

Zwracaj uwagę na to, jakie informacje otrzymują dzieci, słuchaj ich rozmów, analizuj ich pytania. Dzieci mogą otrzymywać informacje z różnych źródeł, dlatego ważne jest, aby zapytać dziecko, skąd wzięło te informacje i jeśli są niedokładne lub nieprawdziwe, należy je poprawić. Możesz zacząć od następujących pytań: „To ciekawy pomysł. Powiedz mi, dlaczego tak myślisz?”, „Ważne jest dla mnie, aby usłyszeć twoją opinię na ten temat...”, „Jak myślisz, gdzie możemy uzyskać więcej informacji na ten temat?”. Naucz swoje dziecko, czym jest umiejętność korzystania z mediów i krytyczne myślenie oraz jak i dlaczego fałszywe informacje mogą się rozprzestrzeniać. To wtedy, gdy dziecko pyta, stawia hipotezy, szuka powodów – ważne jest, aby pokierować dzieckiem i nauczyć się sprawdzać informacje znalezione w różnych źródłach, które są uważane za wiarygodne. Przypomnij dziecku, że może rozmawiać z tobą lub inną bliską osobą dorosłą, kiedy tylko zechce.

3. Ogranicz przepływ wiadomości

Pomyśl o wyłączeniu wiadomości przy dzieciach w wieku przedszkolnym lub uczniach szkoły podstawowej. Treść wiadomości jest obecnie dla nich czynnikiem traumatycznym, może powodować wiele obaw oraz zwiększać niepokój i strach. W przypadku dzieci i młodzieży gimnazjalnej możesz wykorzystać kanał informacyjny jako okazję do przedyskutowania tego, co dzieje się w kraju i twojej okolicy, w szczególności korzystając z niniejszych wskazówek. Zastanów się także, jak i co mówisz o sytuacji wojennej z innymi dorosłymi, zwłaszcza gdy dziecko to słyszy lub jest obecne podczas rozmowy. Staraj się wieczorem, zamiast oglądać wiadomości, wykonywać z dziećmi ćwiczenia relaksacyjne, grać w gry, oglądać bajki czy wspólnie czytać.

4. Skoncentruj się na pomocy

Ważne jest, aby dzieci wiedziały, że ludzie sobie nawzajem pomagają. Porozmawiaj np. o pracy wolontariuszy, którzy udzielają wsparcia wszystkim potrzebującym albo o tym, czym zajmuje się obrona terytorialna. Jeśli dziecko chce odwdziżyć się tym, którzy pomagają, rysując obrazek, plakat lub pisząc wiersz – wesprzyj je w tym. Młodzież może chcieć dołączyć do pracy humanitarnej lub innych działań. Powiedz im, jak to zrobić i pamiętaj, że bezpieczeństwo twojego nastolatka jest najważniej-

sze. Poczucie, że każdy robi, co w jego mocy na rzecz zakończenia wojny, daje dziecku poczucie jedności oraz przynosi spokój i komfort psychiczny.

5. Monitoruj stan dziecka

Ponieważ wojna trwa i zewsząd docierają wiadomości o wydarzeniach militarnych, trudno jest skupić się na czymkolwiek innym. Jednocześnie rodzice lub ci, którzy najdłużej opiekowali się dzieckiem, są dla niego najważniejszymi osobami oraz punktem odniesienia i niezwykle ważne jest, aby interesowali się informacjami z jego życia. Musisz nadal monitorować stan dziecka, od czasu do czasu pytaj: „Jak się masz?“, „Jak się czujesz?“, „Co nowego u ciebie?“, „Czy wiesz, co słyhać u (imię znajomego dziecka?)“, „Czy masz jakieś pytania, na które chciałbyś znaleźć odpowiedź?“.

6. Dbaj o siebie

Ogranicz swoją obecność w Internecie i czytanie zbyt wielu wiadomości. Zamiast tego skup się na ważnym zadaniu lub zrób coś, co pomoże ci się zrelaksować i odzyskać siły. Dzieci zrozumieją reakcję dorosłych na wiadomość, więc jeśli poradzisz sobie z sytuacją – to pomoże dzieciom⁵.

Piątym aspektem jest to, że przez długi czas dzieci były pod ostrzałem, w zimnych pomieszczeniach, pozbawione snu lub spały na podłodze, znajdowały się w dużym tłumie tych samych ludzi w trybie „przetrwania”. Nawet gdy są bezpieczne, w pierwszych dniach po przyjeździe mówią zbyt głośno lub zbyt cicho i ospale, są nerwowe, nieprzystosowane itd. W tej chwili kluczowe jest zaspokojenie potrzeb fizjologicznych, podstawowych oraz ich bezpieczeństwo.

Dzieci mogą różnie reagować na nowe okoliczności: rozdrażnieniem, odmową kontaktu, agresją, ale takie zachowanie jest reakcją na doświadczany stres. Muszą mieć czas na przystosowanie się i zrozumienie swoich doświadczeń i zachowań, które demonstrują w odpowiedzi na stres.

Przydatne zajęcia dla dzieci i aktywny wypoczynek (rysowanie, sklejanie modeli, gry sportowe) oraz codzienna rutyna pomogą im w jak największym stopniu powrócić do normalności.

Nie musisz od razu ich pytać o to, co się stało, skąd pochodzą. Kiedy będą gotowe, podzielą się tym, co wiedzą. Nie trzeba pytać, kto z bliskich został i nie mógł się wydostać. Nie możesz składać dzieciom obietnic, których nie można dotrzymać („wszystko będzie dobrze”). Jeśli dziecko płacze – pozwól mu płakać, nie zatrzymuj go, tylko bądź blisko lub pozwól zrobić to specjalistom (np. psychologowi)⁶.

Szósty aspekt to wznowienie procesu edukacyjnego dzieci w wieku szkolnym na odległość. Skupi to uwagę dzieci, pozwoli komunikować się z rówieśnikami i nauczycielami oraz kontynuować naukę. Dotyczy to zwłaszcza dzieci niepełnosprawnych, które muszą kontynuować procesy korekcyjne i rehabilitacyjne (dzieci z zaburzenia-

⁵ Źródło: *Wsparcie rodziców i dzieci w czasie wojny*, 2022

⁶ Źródło: *Wsparcie rodziców i dzieci w czasie wojny*, 2022

mi ze spektrum autyzmu, zespołem nadpobudliwości psychoruchowej, z deficytem uwagi, implantami ślimakowymi itp.)⁷.

Jednocześnie do tej formy procesu edukacyjnego dzieci muszą posiadać umiejętności techniczne i stabilne łącze Internetu. Warto pamiętać, że dzieci trafiły do różnych miejscowości, gdzie może nie być Internetu lub jego zasięg będzie niestabilny. Również podczas ewakuacji lub spontanicznego opuszczania domów rodzice ratowali przede wszystkim dzieci, a nie sprzęt. Dlatego w nowym miejscu zamieszkania ważne jest stworzenie dzieciom warunków do kontynuowania nauki. Niektóre przesiedlone dzieci mogą nie być psychologicznie gotowe na szkołę, ponieważ doświadczyły znacznego stresu, w którym to przypadku należy dać im czas, a nie zmuszać do nauki.

Siódmy aspekt to szkolenie specjalistów. Wojna spowodowała poważny kryzys humanitarny w kraju. Już ponad 10 milionów ludzi w Ukrainie zostało zmuszonych do opuszczenia swoich domów i przeniesienia się w bezpieczniejsze rejony lub za granicę. To traumatyczny czynnik dla dorosłych i dzieci, zwłaszcza niepełnosprawnych. Z czasem, po ustaniu działań wojennych i ustabilizowaniu życia, powrócą. Będzie to dla nich kolejny traumatyczny czynnik, ponieważ wiele osiedli zostało zniszczonych lub uszkodzonych w taki sposób, że ich odbudowa zajmie dużo czasu, a prawie 600 placówek oświatowych zostało zniszczonych lub uszkodzonych. Może to prowadzić do załamania psychicznego lub depresji.

Pomimo tego, że wojna wciąż trwa, konieczne jest rozpoczęcie szkolenia znacznej liczby specjalistów (psychologów, psychologów specjalnych, psychoterapeutów) do pracy z dorosłymi i dziećmi, w tym z niepełnosprawnymi, które doświadczyły sytuacji stresowych i traumatycznych. Warto pamiętać, że wykwalifikowane przeszkolenie takich specjalistów wymaga czasu.

Wnioski

Podsumowując powyższe rozważania, zauważamy, że artykuł przedstawia główne aspekty, na które należy zwrócić uwagę podczas pracy z dziećmi niepełnosprawnymi w czasie wojny. W szczególności ważne jest stworzenie warunków do włączenia dzieci niepełnosprawnych w proces edukacyjny i rozwojowy, co będzie sprzyjało ich adaptacji społecznej, wymaga również ukierunkowanej pracy w zakresie szkolenia i przekwalifikowania specjalistów do pracy z dorosłymi i dziećmi, w tym z niepełnosprawnymi, którzy przeżyli wojnę.

Literatura

Wsparcie rodziców i dzieci w czasie wojny, 2022, <https://www.unicef.org/ukraine/parents-children-support-during-military-actions>

⁷ Martinchuk, 2017: 149

Martinchuk O. V., *Pedagogika specjalna. Instruktaż*, Kijów, Uniwersytet Borysa Hrinchenki, 2017, s. 149